

V.

Felolvasó ülés.

(1904. márczius 12.)

- | | |
|---|---------------------------------------|
| 1. Orgona-ábránd | <i>Krausz G.</i> |
| 2. Ima | <i>Józan, esperes.</i> |
| 3. Marchesi: „Ima“ énekli | <i>Halmágyi Annuska</i> |
| 4. „Régi kulturák új kutatások világánál“ | <i>Mahler Ede</i>
egyet. m. tanár. |
| 5. Gounod: „Fohász“ énekli | <i>Halmágyi Annuska</i> |
| 6. Schiller: „A buvár“ elmondja | <i>Gyöngyösi Erzsí</i> |
| 7. Orgona-ábránd | <i>Krausz G.</i> |

Régi kulturák új kutatások világánál.

Midőn a mélyen tisztelt elnökség megtisztelő fölszólításának eleget téve, arra vállalkoztam, hogy e megszentelt, magasztos helyen, a mely különben csak a vallásos áhitatnak és Isten igéjének a helye, „régikulturákról új kutatások világánál“ szóljak Önökhöz, az a meggyőződés vezérelt, hogy akkor is kiválóan vallásos cselekedetet hajtunk végre, ha egyszer azok felé a kutatások felé fordítjuk figyelmünket, a melyek a bölcs Gondviselés rendelkezése folytán arra vannak hivatva, hogy a teológia és tudomány között tátongó úrt lehetőleg áthidalják. Nemcsak istenfélelemre tanítottak zsenge gyermekkorunkban, elbeszéléseket is hallottunk, a világ teremtéséről, az első emberpár bünbeeséséről, a vizözönről és egyebekről, olyan elbeszéléseket, a melyek mélyreható bölcsészeti elméletek alapjául is szolgálhatnának. Ez elbeszélések mélyen bevésődtek gyermeki kedélyünkbe, behatoltunk a biblia titkaiba és olyan népekkel és történetekkel ismerkedtünk meg, a melyek ősrégi időbe vezetnek vissza és a melyek fölé az évezredek sűrű, homályos ködfátyola borult. A múlt század elején végre ez a homály kissé oszolni kezdett és attól a pillanattól fogva, midőn szakavatott régészek első ízben beleszúrták ásó-

jukat a Kelet ősi, rejtelmes talajába, mind jobban föllebbent az a fátyol, a mely a régmúlt idők eseményeit szemünk előtt eltakarta. Az a világ, a melyet csak a Szentírás igéje mentett meg a teljes feledéstől, újra föltámadt a történelem számára!

Távol Keleten, a Tigris és Euphrates folyamok területén ringott az emberiség bölcsője. A Szentírás szavai szerint (Mózes I. könyve, II. fej. 11 – 14.) négy folyam folyt azon a földön át, a hol az első emberpár életét megkezdte. E négy folyam: a Chidekel, Prath, Pison és Gihon. Ma már tudjuk, hogy azok a folyamok a Diglat, vagyis Tigris és Purattu vagyis Euphrates, a melyekhez még csatornák is kapcsolódnak. E csatornák közül az egyik az Euphrates folyamból ágazott ki és babilóniai föliratokban *Pisannu* vagyis „csatorna“ nevet visel, tehát nem lehet más, mint a bibliai *Pison*, míg a másik, a mai *Salt-en-Nil*, a föliratokban a sumir *Ka-han-di* néven szerepel, a mely név a *Kahan* vagyis „öntözés“ szótöböl származik. Ebből alkották a semiták a „Gihon“ nevet. Itt terült el tehát a paradicsom, „Isten kertje,“ a mely Ázsiának ugyszólván éléskamrája volt. Innen, erről a földről, a mely ma pusztá és sivár, a mely mérget lehelő mocsarival valósággal a halál völgye, rablók és gyilkosok menedékhelye, indult ki az emberi kultúra.

Bábel, Ereh, Akkad, Chalne, Ur, továbbá Assur, Ninive és más városok nevei ugyancsak gyakran fordulnak elő a bibliában. A laikus szemében ezek a városok letünt világok voltak, a kutató meseszerű helyeknek tekintette őket és míg gyermeki fölfogásunk álmokképnek látta a hozzájuk füződő elbeszéléseket, a tudósok legendás hagyományoknak tartották őket. Ma már tudjuk, hogy ezek a városok csakugyan léteztek és az emberi művelődés fontos kiindulási pontjai, székhelyei voltak. Az archaeologusok ásója fölszabadította őket az alól a sok ezer éves romhalom alól, a mely alatt szunnyadtak és még romjaiban is, ahogy ma látjuk őket, némi képzetet adnak egykori palotáik és templomaik nagyszerűségéről és a hozzájuk füződő annyi monda történeti valóságáról tanuságot tesznek. A Szentírás (Mózes I. k. XI.) egyszerű, keresetlen szavakkal beszéli, hogy az emberiség egykor Keleten, Sinear földjében együttes tette találkozott, várost alapított, de egyszersmind olyan magas torony építéséhez is fogott, a melynek magassága az eget érje. Bábelnek nevezték a várost. Ma már tudjuk, hogy a Szentírás Sinear országa nem egyéb, mint Sumir ország, a hogy Babiloniát egykor öslakói, a sumirok nevére elnevezték volt. Mezopotámiának ők, a sumirok voltak

első lakói, a kikről a történelem megemlékezik. Egyszersmind nekik köszönhetjük az írás föltalálását és az idő beosztását is, tehát minden szellemi kultúra és minden kulturális haladás alapjait.

Ők alapították itt azt a várost, a melyet *Tin-tír*-nak, vagyis „az élet berkének“ nevezték, mert innen kellett mindennek kiindulnia, ami az emberiség szellemi életének föltételül szolgálhat, ami annak haladását előmozdithatja. Központja volt azoknak az ereknek, amelyek az emberiség politikai és szellemi ténykedését táplálták. Később ez a város az egész ország vallásos központjává is lett és azért *Ka-Dingir*-nak, vagyis „Isten kapujának“ nevezték, mert itt emelkedett az a hatalmas, hétemeletes szentély, a melyhez odasereglett a nép, hogy vallásos érületének imákkal és hálaáldozatokkal adjon kifejezést. Midőn a sémiták népvándorlás utján benyomultak az országba, a sumirokat kiszorították és a város a jövevények hatalmába került, ezek is megtartották annak nevét. Minhogyan azonban a „Kapu“ sémi nyelven „*Bab*,“ Isten pedig „*ilu*,“ a várost ezentúl *Bab-ilu*-nak nevezték. Ebből keletkezett utóbb a héber *Bábel*, az ó-perzsa *Babirus*, a görög *Βαβυλων* és a latin *Babylonia*. A város története, sok ezredéves fönnállása alatt, ugyancsak változatos volt. Utolsó, de egyszersmind legragyogóbb virágzásának korszaka II. Nebukadnezar idejébe esett, a ki — mint erről a Szentírásnak több helye (Jeremiás LII; Királyok II. könyve, XXV; Krónika II. könyve XXXVI.) is tanuskodik — uralkodásának 19. évében Jeruzsálemet meghódította és a zsidókat számkivetésbe vitte. Ez a király olyan építési tevékenységet fejtett ki székvárosában, Babilonban, a melynek a történetben alig van párja. Nem csoda, hogy még a későbbi görögök és rómaiak is Babilont nagyságánál és gazdagságánál, templomai és palotái pompájánál fogva a keleti óriási városok mintaképéül idézték. A babiloniaiak templomai azonban nemcsak az istenek tiszteletének céljára szolgáltak, hanem egyszersmind olyan középpontok is voltak, a melyekben mindaz egyesült, a mi az ország művelődésére vonatkozott. A babiloniai pap hiveinek nemcsak lelkipásztora volt, hanem a népnek tanítója is és az egész szellemi kultúra hordozója. A tudomány és művészet ápolása ép ugy hatáskörébe tartozott, mint az isteneknek kedves szertartásokról szóló gondoskodás. Ennélfogva minden templommal nemcsak az iskola volt kapcsolatos, hanem az ugynevezett templomi könyvtár is, a mely a tanításhoz szükséges valamennyi könyvet magában foglalta.

Az ilyen templom a városnak egész külön kerületét képezte és külön közigazgatással rendelkezett. A gyermekek nevelésére a legnagyobb gondot fordították. Az elemi oktatáshoz tartozott a különböző írásjegyek tanulása, ez után következtek a nyelvtani gyakorlatok. A későbbi időben nagy gondot fordítottak a sumir nyelv és irodalom tanítására. Amint ma a gimnáziumokban latin nyelvtant tanítanak és a tanulóknak latin remekírók műveit élő nyelvre kell fordítaniok, úgy tanították Babiloniában a sumir nyelvet. A felsőbb tanintézetekben sumir nyelvtant adtak elő és sumir szövegeket sémi-babilóniai nyelvre fordították le. A rajzoktatás is egészen módszeres volt, utóbb pedig a mintázást is gyakorolták. Különös gondot fordítottak azonban a mennyiségtanra és csillagászatra. Ezekben a tudományokban a babilóniaiak igazán mesterek voltak. E mellett nagy súlyt helyeztek a testgyakorlatokra is. Az iskolák két csoportba voltak beosztva: az egyikbe tartoztak azok az iskolák, a melyek tisztán gyakorlati, üzleti céloknak szolgáltak (szakiskolák), a másikba azok, a melyek vallásos és tudományos nevelésben részesítették az ifjakat (teológiai és filozófiai karok vagy egyetemek általában). *A legfontosabb volt a gyermek vallásos nevelése.* Már kezdettől fogva istenfélelemre és felebaráti szeretetre oktatták a gyermeket.

*„Istened iránt tiszta szivü légy!
Ez az istenség legkedvesebbje.
Imát, könyörgést, földreborulást
Mutass be neki minden reggel!”*

*

*„Istenfélelem kegyelmet szül,
áldozat az életet meghosszabbítja,
ima a bünt feloldja.
Attól, ki az Istenektől fél,
a jutalom el nem marad;
ki az Annunáké*-tól fél,
életét meghosszabbítja.”*

*

*„Barátodról, társadról rosszat ne beszélj,
gyalázatosat, titokzatosat ne mondj,
barátságot gyakorolj!
Ha ígérsz teljesítsd,
cserben ne hagyd.”*

* Ezek különös szellemek voltak, a kik befolyásának tulajdonították a babilóniaiak a sors minden végzését.

Erre oktatták a kicsinyeket már ötezer évvel ezelőtt.

Mindezt és még egyebeket abból a számtalan, ma már sok százezerre gyarapodott agyagtáblácskából meritjük, a melyeket Babilónia egykor virágzó városainak a romjai alatt találtak és a melyek ma Európa és Amerika nagyobb muzeumaiban vannak összegyűjtve.

Az Euphrates vidékének története a kulturális szempontból fontos helyek egész sorát említi meg. *Eridu*, a mai Abu-Šahreín, volt a Éa-tisztelet székhelye; *Ur*, Ábrahám hazája gyanánt ismeretes (Móz. I. k., XI. fej. 28); *Lahas*, a sumirok *Šir-bur-la* városának egykori jelentőségére már csak Telló romjai emlékeztetnek, a melyek a Šatt-el-Hai folyó keleti partján húzódnak tovább. E helyen a francia *Ernest de Sarzec* a múlt század hetvenes éveinek végén és nyolcvanas éveinek elején óriási nehézségek daczára is négyszer indított nagyobb ásatásokat. Fáradozásait a legnagyobb siker koronázta. Egészen új világ tárult fel előttünk, a melynek története egész a Kr. előtti IV. évezredbe nyúlik vissza és megismerkedtünk a sumirok ősrégi és mégis nagyon fejlett művelődésével. Sarzec ásatásainak eredményei ma a párisi Louvre főekességei közé tartoznak. Ósrégi és történeti szempontból rendkívül fontos *Larsa* is, a Szentírás *Ellasar*-ja (Móz. I. k., XIV., 1) továbbá *Uruk*, a bibliai *Ereh* és végre *Sippar*, a bibliai *Sepharvájim*. Mindezekből a városokból ma már rom- és törmelékhalmonnál nem maradt fenn egyéb. Valóra vált a próféta igéje (Jeremiás LI., 37., 58., 64.): „És Babilon lészen egymásra omlott kőrakás, sárkányoknak lakhelye . . . Babilonnak széles kőfala bizonynyal eltöretik és az ő magas kapui tüzzel megégettnek . . . Így merül el Babilon és meg nem menekedik a nyomoruságtól, melyet én reáhozok, akár mint fáradjanak!”

Babiloniánál még korábban vált testvérállama, Asszírnia, egyenlővé a földdel. A hol az ókorban annyira híres *Ninive* város és benne Istár istennő temploma állott, ma Kujundsik és Nebbi-Junusz romhalmai emelkednek, Mosullal szemben. E romok legnagyobb része — hála annak a tudományos törekvésnek, a mely nevezetesen a múlt század közepén évenyesült Francia- és Angolországban — ma már föl van tárva és az ásatások olyan rengeteg hasznot hajtottak a filológia-történeti kutatás különböző ágainak, a mely a tudományok történetében majdnem páratlan. Azok közül a férfiak közül, a kik olyan dicsőségesen vettek részt az egykori *Ninive* romjainak föltárásában és a kiknek

nevei örökre hozzá lesznek fűzve az assziriológia történetéhez, különösen kiválik az angol *Henry Layard*. Tulajdonképen ő fedezte föl Ninivét és ő találta meg az itt rejlő, ezernyi írott agyagtáblácskából álló könyvtárat is — A Tigris folyását követve Ninivétől délre volt *Kalhi*, a Mózes I könyvéből (X. fej. 11.) ismert Kalah város, a melyet ma a Nimrud romhalom jelöl. A törmelék itt a nagy paloták egész sorát takarja el. E paloták közül már Layard hármát kiásott: Assurnazirpal, II. Salmanassar és Assarhaddon palotáit. — Mind e városoknál újabb keletű volt *Dur-Šarrukînu*, vagyis „Sárgon vára,” a mely a mai khorsabadi romoknak felel meg.

A régi Mezopotámiának bizony valamennyi városa romba dőlt, de még a törmelékekből megmentett töredékek is ékesen szóló tanui az egykori fénynek, pompának. A legfontosabb azonban az, hogy az emlékek fölvilágosításokat nyújtanak az emberiség régi művelődéséről.

És valóban bámulatosak ez emlékszövegeknek és a bibliai iratok tudósításainak, legendáinak és mythosainak közelebbi vizsgálat alkalmából mutatkozó párhuzamuk és érintkezési pontjaik! Ezekhez tartozik pld. a babyloniaknak a *világ teremtéséről szóló legendája*, amelynek kezdete a következő:

„Azon időben, midőn fent az ég nem volt még megnevezve,
a földnek lent neve még nem volt,
nemzöjük az öskezdet oceánja
és anyjuk a zugó *Tiámat*
vizei egybegyültek,
a mezők határolva nem voltak,
barázdák nem látszóttak;
azon időben az istenek egyike sem létezett,
nevet nem viseltek, rendeltetésük nem volt.
Azután megszülettek az istenek.” stb.

Az istentisztelet, vagyis az istenek tiszteletének gyakorlati nyilvánulása a babiloniaknál is épen úgy, mint az izraelitáknál áldozatokból és imádságokból állott. Voltak tömjén-, állat-, és italáldozatok, a melyeket csakis határozott törvény által szabályozott körülmények között és pontosan előirt szertartások szerint volt szabad bemutatni. Az imádságokban az Isten kegyelmét magasztalták és dicsőítették, hatalmát énekelték és haragját kérlelték meg. A mindeddig ismeretes imák legnagyobb része sumér nyelven van írva, helyenkint sémi nyelvű fordítással. Ugy

látszik, hogy a babiloniaiak a sumér nyelvet nemcsak irodalmi nyelvnek használták, hanem szent nyelvnek is, körülbelül úgy, mint az izraeliták még ma is a héber nyelvet, és hogy az legalább is ugyanolyan szerepet játszott, mint a latin nyelv a római-katholikus egyház liturgiájában. Ez imádságok amellet igen költői és helyenkint a biblia legszebb zsoltáira emlékeztetnek. Egy jellemző példa a következő:

*„Magasztos istennő, kinek parancsszava uralkodik,
Hozzád fohászokodom: Mi jó nekem, tedd meg,
Istennő, nekem, ki már ifjúságom óta a bűnhöz vagyok kötve.
Ételt nem ettem, sirás az egyetlen üdülésem;
Vizet nem ittam, könnyek voltak az italom.
Szívem nem volt víg, lelkem nem örült;
Fájdalmasan bevallom:
Sok a bűnöm, hangulatom nyomott.
Oh Istennöm, taníts tetteimet megismerni,
Bocsáss meg, takard be bűnömet,
Emeld föl arczomat!”*

*

És most nagyon tisztelt és ájtatos hallgatóim figyelmét oly emlékre bátorkodom felhívni, a mely minden tekintetben érdeklődésünket kiérdemli. Még kevéssel ezelőtt a Mózes-féle törvényt jelölték és jellemezték a legrégibb törvénygyűjteménynek. Az I. de Morgan vezetése alatt álló francia expedíció azonban 1901. évi deczember és 1902. évi január havában Susa Akropolisának halmán hatalmas dioritkő három töredékét ásta ki, a melyek sok évszázaddal régebbi törvénygyűjteményt ismertettek meg velünk. E három töredék szerencsés véletlen folytán egy egészszé volt összeilleszthető és ma a párisi Louvre látogatói megcsodálják bennük az emberi szellemnek már a régi ó-korban teljes kifejlődésre jutott működését. A kő felső részének elülső oldalán levő domborművön Šamaš isten van ábrázolva, a mint trónján ülve a maga előtt álló Hammurabi-nak, a babiloniaiak királyának utasításokat ad, hogy — mint az alább álló szövegből kitűnik — „országának igazságos törvényt és jámbor erkölcsöt” adjon. Erre 282 törvény következik, a melyek az összes perkérdéseknél: vevést és eladást, bérbeadást és kölcsönt, lopást, rablást, gyilkolást, szándékos és véletlen ölést, idegen tulajdon károsítását stb. illetőleg a bírónak az ítélet hozatalánál alapjául és irányadóul szolgáljanak. E mellett a munkás és munkaadó között levő viszonyokat, házasságoknak egymással szemben fenn-

forgó igényeit, törvényes és törvénytelen gyermekek jogait és még más szociálpolitikai viszonyok egész sorozatát törvényesen szabályozták.

Látjuk tehát, hogy oly törvénygyűjtemény van előttünk, a melylyel Hammurabi joggal dicsekedhetett, hogy az a rendeltetésük, hogy az erős meg ne károsítsa a gyöngét és hogy az árvákat és özvegyeket oltalmazza. „Í-sag-ilu“*-ban, a melynek alapjai oly szilárdan állanak, mint az ég és föld, drága szavaimat emlékkövemre irtam és reátettem képmásomat, mint az igazságosság királyának képmását, hogy az országnak igazságot szolgáltatassak, a pörös kérdéseket eldöntsem, a károkat megorvosoljam. Šamaš, az ég és föld nagy birájának parancsára tűnjék fel az igazság az országban! Az elnyomott, a kinek pöre van, jöjjön képem, mint az igazságosság királyának képe elé, olvassa a föliratot és ismerje meg drága szavaimat, világítsa meg ügyét a fölirat s találja meg jogát! Föllélekző szívvvel mondhassa azután: „Hammurabi olyan úr, a ki úgy bánik alattvalóival, mint egy atya.“

S igaz is, hogy ha e törvénykönyvet kísérő szavakat olvasunk, nem hiszünk szemünknek. Az ó-kori kelet egyik fejedelme, a kit négy évezred választ el tőlünk, kötelességének tartotta, hogy országát joggal és törvénytelenlyel ellássa; az ó-kori kelet egyik fejedelme amaz óhajának ad kifejezést, hogy alattvalói ne „urokat“, hanem „atyjokat“ lássák benne. És valamint Mózes törvényét nem saját és általa szerkesztett szellemi termékeként, hanem isteni adományként adja át az izraelitáknak és a mint manap a fejedelem „isten kegyelméből valónak“ czimezteti magát, úgy mondja Hammurabi: „a fejedelem, Bél istentől hivatott vagyok én.“ És törvényeihez csatolt epilógusában is még többször említi, hogy csak az istenek parancsait teljesíti, ha ezeket a törvényeket kihirdeti.

Ha az egyes pontokat olvassuk és a kritika bonczkése alá vesszük, nem állhatjuk, hogy azt az emléket a legfontosabbak és legjelentősebbek egyikének ne nyilvánítsuk, mert nemcsak a babiloniai kulturéletről és ennek fejlődéséről, hanem az összemberiség történetéről is nyújt fölvilágosítást. Mindenütt és a törvény minden egyes pontjában mutatkozik hasonlatosság a bibliának Mózes-féle törvényével. Az nemcsak a törvényben, hanem még az ezt követő epilógusban is kifejezésre jut. A Mózes-féle törvényben eléggé gyakran találkozunk ezzel az utómondattal:

* Ez Babilon város főtemploma.

„ez szolgáljon nektek örök törvényül.“ Más helyütt (Mózes V. k. 5. f. 3) meg ezeket olvashatjuk: „Nem atyáinkkal kötötte az örökkévaló e szövetséget, hanem mi velünk, kik ma itt vagyunk mindnyájan életben.“ Azután (u. o. 6. fej. 6. és 7.): „És legyenek ezen igék, melyeket neked ma parancsolok, a szivedben; jól tanítsd azokra gyermekeidet és beszélj róluk, midőn ülsz házában és midőn jársz az uton, midőn lefekszel és midőn felkelsz.“ Hammurabi is nemcsak kortársainak adja törvényeit, hanem a következőket parancsolja: „Későbbre, örökre és mindörökre legyen megváltozhatatlan törvény: a király, aki az országban van, tartsa meg az igazság szavait, a melyet én adtam, a határozatokat, a melyeket én szabtam meg! Figyeljen azokra a szavakra, a melyeket én irtam a föliratba; mutassa meg neki a fölirat mértékét és az ország törvényét, a melyet én adtam, a határozatokat, a melyeket én szabtam meg; e szerint uralkodjék alattvalói fölött, szolgáltsaon nekik igazságot, hozzon határozatokat, irtson ki országából gonoszokat és bűnösöket és teremtsen jólétet alattvalóinak!“

* * *

Kulturtörténetünkre, de főleg az általános vallástörténetre kiváló fontossággal bíró kérdés ez emlék által megoldást nyer. Több helyütt azt a kérdést fejtegették, vajjon Izrael, az a kicsinyke nép volt-e az, amely az egyistenben való hitet megalapította és ezt az eszmét a nagy világgal közölte. Különösen a fölött vitatkoztak, vajjon a *Jahve* fogalma, ha nem is ugyanabban a tisztaságban, mint az izraelitáknál, már sokkal előbb nem volt-e ismeretes Babiloniában.

A Hammurabi idejéből való három kis táblácska, a melyeken a Delitzsch-féle iskolához tartozó assyriologusok véleménye szerint a „*Ja-a'-ve ilu = Jahve az Isten*“ szavak olvashatók, ama feltevésre adtak alkalmat, hogy a *Jahve* szóban megnyilatkozó monotheisztikus istenfogalmat a babiloniaiak már Hammurabi korában ismerték. A Hammurabi-féle emlék pedig az óhajtott magyarázattal szolgál nekünk.

Hammurabi, a nagy törvényalkotó, törvénytabláját a következő szavakkal vezeti be: „A midőn *Anu*, a fenséges, az *Annunaki*-szellemek királya és *Bél*, az ég és föld ura, *Marduk*-nak, *Éa* uralkodó fiának, az igazság istenének odaitélte az emberiséget, akkor engem, Hammurabit, a nagy fejedelmet, a ki Istentől fél, *Anu* és *Bél* istenek magukhoz hívtak, hogy az

országban a jognak érvényt szerezzek.“ A bevezető szavak további folyamata alatt Hammurabi a következőképen szól magáról: „Hammurabi, a fejedelem, a *Bél*-től hivatott vagyok én; a királyi sarj, a kit *Sin* teremtett; a bölcs király, a kit meghallgat *Šamaš*; *Zamama* isten testvére; *Tu-tu* isten kedvence stb.“ Emlékének befejező részében így szól: „*Šamaš*-nak az ég és föld nagybirájának a parancsára tűnjék fel az igazság az országban.“ Azután megátkozza azokat, a kik valaha el mernék pusztítani a táblát és a következő Istenekhez fordult: *Bél*-hez, *Beltis*-hez, *Šamaš*-hoz, *Sin*-hez, *Adad*-hoz, *Zamama*-hoz, *Ištár*-hoz és *Nérgal*-hoz. Hammurabi tehát nem ismerte az „egy, egyetlen, egyedül levő Isten“, hanem „az ég és föld nagy Isteneit.“ Ha tehát egy e király idejéből származó táblácskán valóban „Ja-a'-ve-ilu = Jahve az Isten“ volna olvasható, akkor természetes, hogy az a Jahve a bibliában említett Jahve-vel a néven kívül semmiféle összefüggésben nem áll. A bibliában Jahve nemcsak Isten, hanem egyuttal az „egy, egyetlen és egyedül levő Isten“. Ő a legfőbb lény, a kiről a zsoltáréneklő kiemeli (Cap. CXLVI. 6—10), hogy „ő teremtette az eget és földet, a tengert és mindent, a mi benne van; ő őrzi az igazságot mindörökké; ő szerez jogot a szorongatottaknak és ad kenyeret az éhezőknek; Jahve szabadítja meg a meglánczoltakat; Jahve teszi látókká a vakokat, Jahve emeli fel az elnyomottakat, Jahve szereti az igazságosokat. Jahve oltalmazza az idegeneket, ő táplálja az özvegyeket és árvákat és megfordítja az istentelenek útjait. Jahve örökké uralkodik, ő a te Istened, óh Czión, nemzedékről-nemzedékre.“ A babiloniaiaknál ilyen Jahve-fogalom nem található.

Még sokkal inkább találhatnánk az egyiptomiaknál érintkezési pontokat a monotheizmussal. Az egyiptomiak halotti könyvében t. i. olvashatjuk a következőket: „Isten az Egy, az Egyetlen, az Egyedüllevő, a ki mellett nincs senki sem. Ő teremtett mindent és ő az egyetlen, a ki nem teremtett. Isten az, a ki magából lett, magából keletkezett; ő az, a ki kezdetben és mint kezdet keletkezett.“ Az istenfogalomnak ilyen definíciója természetesen monotheisztikus fölfogást tételez föl. A babiloniaiaknál az istenfogalomnak ilyen definícióját hiába keressük. Az *ilu* szóval csakis attributumot akartak kifejezni, a melylyel illettek minden isteni tiszteletre méltó lényt, de épen nem azt, a mit a szentírás az *Él* szóval fejez ki. Még ha föl is tételezzük, hogy a szóban forgó ékjelcsoportot csakugyan *Jahve*-nak kell olvasnunk — pedig azt több illetékes szakember vonta

kétségbe és tagadta — a Jahve szó akkor sem egyéb, mint annak a fogalomnak a megjelölése, a melyet az istenséggel azonosítottak. Abban az időben, a mikor az istenek egész seregéhez, *Anu-hoz, Bél-hez, Éa-hoz, Marduk-hoz, Šamaš-hoz, Sin-hez, Ištar-hoz, Nérgal-hoz* stb. folyamodtak, sehogysen fejezhették ki a *Jahve* szóval azt az *egy és egyetlen Istent*, a kit a Szentírás e névvel akart megjelölni. És valóban az egész babiloni irodalomban nem találunk egyetlen-egy olyan mondatot sem, a melyet a Biblia szavaival (Móz. V. könyve, 6. fej. 4): „*Jahve a mi Istenünk, Jahve egy*“ párhuzamba állithatnánk.

És így mai előadásunkat is a zsoltár szavaival akarjuk befejezni: „*Jahve örökké uralkodik, ő a te Istened nemzedékről-nemzedékre; Hallelujah!*“

Mahler Ede.